

Immanuel Kant. Sense frivolitats de Facebook

Octavi Fullat*

Resum

En aquest article, el professor Octavi Fullat (n. 1928) ens presenta el perfil de Kant (1724-1804), el pensador il·lustrat que amb la seva arquitectònica de les tres crítiques va dibuixar el mapa conceptual a partir del qual es va bastir el corpus pedagògic dels segles XIX i XX. L'autor aprofita per destacar les dificultats que va tenir la filosofia kantiana –sempre sota sospita durant el franquisme– per arrelar entre nosaltres i així comenta les explicacions que Pere Font i Puig en feia a la Universitat de Barcelona a partir d'un Kant en llengua francesa. Després de presentar la filosofia transcendental com una teoria del coneixement que s'avança al cognitivisme, l'autor ens ofereix una valoració de l'imperatiu categòric kantian i del problema de Déu, aspectes que no el deixen satisfet, en trobar a faltar un fonament sòlid. En qualsevol cas, millor llegir Kant que qualsevol piulada que hom faci via Twitter o Facebook, dues manifestacions –al seu parer– de la frivolitat postmoderna.

Paraules clau

Kant, filosofia transcendental, Il·lustració, filosofia de l'educació, teoria del coneixement, educació moral

Recepció de l'original: 10 de febrer de 2014

Acceptació de l'article: 17 de març de 2014

Preparant-me per a escolapi vaig fer els estudis d'humanitats en el monestir romànic-gòtic d'Irache, als peus de Montejurra, a l'antic Regne de Navarra que al segle XVI quedà annexionat a la goluda *España* –Castella i els seus assimilats–. Actualment encara es cruspeix amb ànsia morbosa Euskadi i Catalunya.

Corrien els anys 1944 i 1945, anys de fam. El professor de filosofia era l'escolapi Laureano Suárez qui, per cert, havia obtingut una llicenciatura en Teologia a la prestigiosa Universitat Gregoriana de Roma. Ens parlava a raig fet de Kant però només per a dir-nos ras i curt que les obres d'aquest alemany protestant eren a l'*Index librorum prohibitorum*,

(*) Catedràtic emèrit de Filosofia de l'Educació de la Universitat Autònoma de Barcelona. Doctor Honoris Causa per diverses universitats de l'Estat espanyol (Universitat Ramon Llull, 2009) i estrangeres. Posseeix una extensa bibliografia que supera els cent llibres i que es va ampliar amb els tres volums de les seves memòries: *La meva llibertat* (2006), *La meva veritat* (2008) i *La meva bellesa* (2010). Aquest article segueix la sèrie que va començar a *Temps d'Educació* en el núm. 41 (2011), amb l'aportació «Albert Camus, un perfil personal» i que va continuar en el núm. 43 (2012), amb la contribució «Aristòtil: la vigència d'un mestre pensador». Més tard, en el núm. 44 (2013) s'ha publicat una tercera contribució: «Sigmund Freud: la llum de la posta» i en el núm. 45 (2013) una quarta, amb el títol «Heidegger em va ferir». Durant el 2014, s'ha publicat «Edmund Husserl (1859-1938). Li vaig demanar auxili» en el núm. 46 (primer semestre) i ara el dedicat a Kant en el present número (segon semestre 2014). Amb aquests treballs sobre diferents personalitats del pensament i la cultura, el professor Fullat vol honorar aquells autors i autores que més significativament han influït en la gènesi i evolució de la seva filosofia. Altra volta agraïm al professor Fullat la seva confiança en permetre que publiquem a les pàgines de *Temps d'Educació* aquests retrats i perfils, escrits des d'una posició personal i testimonial, no exempta mai d'una agudesia i finor intel·lectual ben remarcables que ajuden a entendre l'evolució del pensament pedagògic contemporani.

promulgat pel Concili de Trento el 1564. Després, aquesta llista d'obres nefastes i nefandes encara s'engruixí a mans, primer, de la Congregació de l'Índex i, a partir de 1917, el van seguir en aquesta feina els homes del Sant Ofici. El 1966 es deixà de publicar. Al 1965 havia conclòs el Concili Vaticà II. No ens serví de gaire saber que Kant era un pensador tan nociu com una cobra asiàtica o africana. Podia ser que jo, aleshores, fos tan fluix de mollera que no arribés a copsar de totes les explicacions del professor cap altra cosa que no formés part del món diabòlic. A l'Espanya del dictador Franco només hi havia dimonis o bé àngels. Creixiem impregnats d'aquest maniqueisme espanyol que actualment la majoria absoluta del PP ha ressuscitat.

L'any 1954, havent superat els cursos comuns de la carrera de Filosofia i Lletres a la Universitat de Barcelona, vaig començar la meua especialitat de Filosofia. Tafanejant a la biblioteca del col·legi escolapi de Nostra Senyora –carrer Diputació 277, de Barcelona–, on vaig residir durant els meus anys universitaris, em vaig topar amb el llibre d'Oswald Külpe titulat *Kant*, traduït al castellà i publicat per l'editorial Labor. Vaig fer-me un embolic. Espai i temps, categories, apriorisme. Ho vaig haver de deixar pensant que ja m'ho explicarien.

Immanuel Kant –el nom «Kant» prové de la paraula alemanya *kante*, riba, límit– neix a la ciutat de Königsberg, a la Prússia Oriental, el 22 d'abril de 1724. Sense abandonar mai la seva població, hi morí el 24 de febrer de 1804 quan tenia 80 anys, edat més que venerable per a l'època. El 1985 l'editorial Vicens Vives de Barcelona m'encarregà la *Historia de la filosofia*, un llibre de text per a COU. Li vam posar per títol *Logoi* (discursos o pensaments). Volia il·lustrar la vida de cada pensador amb un mapa que l'ubiqués geogràficament. En un bon atlas vaig cercar la ciutat de Königsberg, però no fou tasca fàcil. No hi era. Què havia passat? El vendaval comunista Stalin (1879-1953) havia arrasat el lloc. El 1946 Königsberg passà a denominar-se Kaliningrad deixant de ser alemanya i convertint-se en russa. Van deportar els alemanys i la van omplir de russos. I així continuen les coses. Mikhaïl Ivanovitch Kalinin (1875-1946) fou un revolucionari rus que va fundar el diari *Pravda*.

La família de Kant, segons vaig llegir, era modesta; simples obrers. Això sí, molt religiosos. Pertanyien al moviment protestant conegut com a pietisme, un desig sincer de vivificar el luteranisme que ja s'havia relaxat. Em resultà més còmode perseguir la biografia de Kant que no pas ficar-me en les seves obres. Entre 1740 i 1746 estudià teologia, filosofia, matemàtica, física i ciències naturals a la universitat de la seva població nadiua. Va conèixer aleshores la física de Issac Newton el qual havia publicat el 1687 *Philosophiae naturalis principia mathematica*. En morir el seu pare abandonà el centre universitari i es guanyà la vida com a preceptor en diverses famílies que disposaven de mitjans de fortuna.

Ingressà a la universitat com a professor el 1755 i hi ensenyà fins el 1797. Tot un professional responsable. Fou un cèlibe ordenat, sistemàtic; es llevava a les cinc del matí, dinava a la una, sortia a passejar a dos quarts de quatre tant si feia bon temps com si no. Buscant reproduccions del seu rostre en vaig trobar dues que em van interessar, un quadre de 1791 d'un tal Gottlieb Doebler me'l presentava com un home tímid tot i que caparrut; el segon quadre d'autor anònim em parlava d'algú intel·ligent i amb molta vida interior. Sempre he desitjat visitar la seva casa natal a la Prinzessinstrasse com

també la seva tomba en el vell Königsberg; frustrat fins al moment present. Tinc la impressió que experimentar l'esclatxa per on arribem i el trau per on partim ens fa conèixer millor a algú. Els espais significatius de l'origen de la vida i de la mort resulten fonts de veritat humana. Sortim un dia del no-res per a ingressar-hi un altre dia.

¿Quin físic tenia aquest filòsof singular? ¿quin tarannà mostrava als seus congèneres? Estava segur que tot plegat m'ajudaria a conèixer millor la seva producció filosòfica, la qual em causava recel i en algun moment fins i tot cagarel·la. Alumnes de cursos anteriors ens havien parlat del professor Pedro Font i Puig (1888-1959), el qual exigia conèixer Kant. Veuríem.

Furgant aquí i allà, encara que sense ànsia; és a dir, tafanejant o mirant llibres que em trobava al pas, vaig formar-me certa idea de com era Kant vist des de fora i imaginant-me'l des de dins. No gaire alt, per no escriure baix, una mica carregat d'espatlles o potser simplement amb el pit enfonsat, cap gros i desproporcionat en relació amb la resta del cos –l'escultor Praxítels no l'hauria triat pas per model–, de constitució orgànica malaltissa. En alguna ocasió em féu pensar en el filòsof danès Soren Kierkegaard (1813-1855), el físic del qual es prestava fàcilment fins i tot a la caricatura.

Observat per dins, segons vaig llegir, va ser un home molt curiós, cosa que va traduir-se en investigació i reflexió constants per part seva. Ell mateix confessà: «sóc indagador per gust». En contra del que jo m'havia imaginat, era home d'amics amb els quals es reunia periòdicament. No li faltava un toc d'humor i fins i tot es mostrava afable i atent. Vaig haver de modificar el meu *parti pris*, el meu prejudici sobre el personatge, la meva idea preconcebuda sobre ell, que m'havia format a base d'antulls gratuïts.

Em cridà l'atenció que fins als 57 anys no publicués la seva primera gran obra *Kritik der reinen Vernunft* (1781) i que a continuació, en deu anys, escrivís molt i amb una gran qualitat. Heus aquí el prodigi:

1781: *Kritik der reinen Vernunft*.

1783: *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik die als Wissenschaft wird auftreten Können*.

1785: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*.

1786: *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*.

1788: *Kritik der praktischen Vernunft*.

1790: *Kritik der Urteilskraft*.

¿Com fou possible una tan gran gesta, que a mi em va deixar irresolut i àdhuc espaordit? Vaig acabar no sabent on ficar-me. Aviat arribaria Kant de la mà de Font i Puig que ens impartia la Cosmologia com també la Psicologia a partir de les antinòmies i dels paralogismes, respectivament, de la *Crítica de la raó pura*. Ens ho havien asseverat i confirmat els veterans. Kant a la vista. Vaig continuar cercant informació i demanant apunts als vells; nosaltres érem nous, uns xitxarel·los. Algú va assegurar-me que la millor introducció al pensament de Kant madur era el llibre *Prolegòmens* que el mateix pensador va escriure el 1783. Però no el vaig abordar pensant que fóra més sensat esperar l'explicació del professor Font i Puig.

Cada una de les tres *Crítiques* de Kant explorava possibilitats distintes del conèixer humà: la dimensió científica, la dimensió moral i la dimensió artística. Vaig suposar que ens cenyiríem a la científica. Continuava posposant les lectures. Em va semblar que el més circumspecte era, de moment, informar-me sobre la biografia del meu alemany prussià. Nasqué sota el regnat del rei sergent, Frederic-Guillem I; entre 1740 i 1786 va viure un període favorable per als il·lustrats ja que regnava Frederic II el Grand, amic de Voltaire. Amb el rei Frederic-Guillem II, des de 1786 fins a 1797, patí la censura del ministre Wolner el qual per decret de 12 d'octubre de 1794 va prohibir a Kant de publicar sobre temes religiosos. Havia incomodat amb el seu llibre *Die Religion innerhalb der grenzen der blossen Vernunft* (1793) (La religió dins dels límits de la sola raó). Jo pensava, això no obstant, que molt més bèstia era el dèspota espanyol Franco que ens tenia censurats pels quatre costats. La tirania franquista no va ser poca cosa. Franco assassina sense cap llàstima. Era delícia per a ell.

M'anava preparant per al baptisme kantian, al qual temia alhora que anhelava. En un text de la *Logik*, Kant es pregunta: *¿què és l'ésser humà?* Això va seduir-me. Assegurava que tal interrogació en resumia altres tres de prèvies formulades a la *Crítica de la Raó Pura*. Són les següents: *¿què puc conèixer?*, *¿què he de fer?* i *¿què puc esperar si faig allò que he de fer?* Kant, de fet, va viure tens entre aquests tres punts: epistemologia, ètica i estètica. L'empirista escocès David Hume (1711-1776) el va despertar del son dogmàtic tal com ell mateix assegura en el *Prefaci dels Prolegòmens*, obra amb la qual intenta divulgar la *Crítica de la Raó Pura* com he indicat abans.

A mitjans de la dècada de 1970, érem col·legues en el mateix Departament de Filosofia de la Universitat Autònoma de Barcelona el professor Pere Lluís Font i jo. Es van posar a parlar el professor Josep M. Calsamiglia i ell sobre una possible col·lecció de *Textos filosòfics* en català que jo veia amb molt bons ulls. Fou el 1981 quan aparegué el primer volum, amb obres de Plató, a l'Editorial Laia. L'empresa ha continuat amb èxit gràcies a la constància de Pere Lluís Font. Calsamiglia va morir el 1982. Ho recordo perquè no han faltat a la Col·lecció obres de Kant, autor molt respectat per Pere Lluís Font. Les introduccions que aquest darrer hi va fer les he valorades d'excel·lents: precises i clares; cartesianes, tanmateix.

A finals de 1958 em vaig comprar el llibre d'Ortega i Gasset titulat *Kant, Hegel, Dilthey*, de Revista de Occidente. Era ja llicenciat –títol que havia obtingut el 1956– després d'haver passat pel laminador «Pedro Font i Puig»; però a Don José Ortega y Gasset l'apreciava particularment perquè expressava de manera clara coses que de per si semblen, o potser són, borroses i fins i tot opaques. Aquest cop vaig quedar decebut i em va interessar tan sols l'ocurrència que senyala la cita següent:

Para el alemán... es esencial al pensamiento saberse a sí mismo... El Yo-alemán no es alma, no es una realidad en el cuerpo o junto a él, sino conciencia de sí mismo –«Selbstbewusstsein»–.

N'havia esperat més d'ell per tal de donar satisfacció al meu anhel de claredat i de precisió sobre un filòsof que no havia assimilat encara, i que potser no assimilaré mai del tot.

Vaig assistir el 1983 a Montreal al The XVII World Congress of Philosophy, on s'afrontà el tema *Philosophy and Culture*. El congrés començà el 21 d'agost i acabà el 27 del mateix mes. Em va entusiasmar la intervenció d'Emmanuel Lévinas (1905-1995), el

qual s'expressà en francès, tractant la *Détermination philosophique de l'idée de culture*. Heus aquí una frase seva que em va impactar:

La culture c'est le sens venant à l'être.

Vaig aprofitar un moment mort d'aquell simposi majúscul per apropar-me a Lévinas i preguntar-li quina era la dificultat més gran per a entendre Kant. Em respongué referint-se a les tres *Críiques* kantianes:

Ont été pensées en latin et écrites en allemand.

Un dia, a la classe, el professor Font i Puig es referí de manera elogiosa al català Ramon Turró i Darder (1854-1926), assenyalant-nos que àdhuc ens podia ser d'utilitat per a intel·ligir Kant. A la biblioteca que tenien els escolapis al col·legi del carrer Diputació de Barcelona hi vaig trobar el llibre *Orígens del Coneixement. La fam*, de Turró, obra interessant que introdueix a Catalunya el mètode experimental del metge francès Claude Bernard (1813-1878), el qual exposà la seva metodologia fisiològica a *Introduction à l'étude de la médecine expérimentale*. El llibre de Turró em va deixar perplex i irresolut. Això sí, hi vaig trobar uns textos que m'aproparen a l'epistemologia kantiana; cap al final de l'obra, en el capítol cinquè concretament, aborda *Origen del coneixement de la realitat exterior*. Heus aquí els textos:

Avui ningú no pot sostenir seriosament que les imatges siguin còpies o calcs de coses exteriors...

Res se coneix del món exterior sinó allò que ens en suggereixen els sentits...

La sensació es un signe que la intel·ligència ha d'interpretar.

La percepció resulta de la combinació de dos factors indispensables: un degut a l'acció exclusiva del món exterior..., i altre de naturalesa motriu, que predetermina diferenciadament...

L'apriorisme cognoscitiu balla en l'escrit de Turró. Es tracta de separar-se de la immediatesa, d'apartar-se de la badoqueria, consubstancial per cert al populatxo.

Immanuel Kant fins i tot quan actuava d'epistemòleg admirava científics com Newton perquè aquests fan créixer el coneixement humà mentre que els filòsofs racionalistes, per exemple Leibniz o Wolff, fracassaven en aquesta tasca. David Hume, amb el seu *A Treatise of Human Nature* (1740), l'ajudà en la seva reflexió. Aquesta obra havia aparegut traduïda a l'alemany el 1755.

M'acostava a Kant comprenent la seva època. Deixava l'assalt de la seva producció escrita per a més endavant. Fou una estratègia dictada per la por. Al pensador de Königsberg tant Hume com Rousseau el van forçar a discórrer en contra de la filosofia racionalista que estava en voga. Racionalisme i empirisme són dos corrents importants que ell va intentar superar sense suprimir-los, una mica a la manera de la posterior *Aufhebung* hegeliana. Considerava que jo havia entès tant l'empirisme britànic com el racionalisme continental: ara em calia intel·ligir el criticisme de Kant, del prussià Kant.

He admirat com pertoca el filòsof basc Xavier Zubiri (1898-1983) des del moment en què vaig seguir una setmana de conferències impartides per ell, a Barcelona, durant la dècada de 1950. Diria que fou a la Borsa, a l'antiga Llotja de Mar, al Pla de Palau. No estic en condicions de precisar més; he perdut papers en un dels meus trasllats de domicili. Zubiri havia estat professor de la Universitat de Barcelona el 1941. Quan el 1970 publicà el llibre *Cinco lecciones de filosofía*, el vaig adquirir tot d'una. Vaig anar de dret a la seva lliçó sobre Kant; d'antuvi em van fer caure d'esquena unes línies:

Kant vivió en el segle de la Il·lustració –«Aufklärung»–, esa extraña mixtura de racionalismo y de naturalismo...

Por una crítica fundamental de los principios de la naturaleza y de la razón, Kant destruye la Ilustración y crea una nueva época.

Algú m'havia assegurat que Kant era el gran *il·lustrat* i ara em venien a dir que aquest personatge va donar el cop mortal a la *Aufklärung*. És cert que aquell algú va afegir de seguida que Kant havia esdevingut l'últim gran il·lustrat.

El pensador de Königsberg va respondre la pregunta *¿Què es la Il·lustració?*, interrogant que ja havia fet el 1783 la *Berlinische Monatsschrift*, amb les paraules següents:

El nostre segle és pròpiament el segle de la crítica, a la qual cal sotmetre-ho tot...

La Il·lustració és la sortida de l'home de l'estat de tutela. Aquest estat de tutela és la incapacitat, que un té, de fer ús del seu propi enteniment...

«Sapere aude!» Tingues el coratge de servir-te de la teva intel·ligència. Heus aquí la Il·lustració!

He estat perseverant lector del diari francès *Le Monde* i en ell vaig seguir indefectiblement la crònica filosòfica de Jean Lacroix (1900-1986). Ell i Mounier havien fundat la revista *Esprit* el 1932. També em deixava caure periòdicament a la llibreria que tenien *Presses Universitaires de France* a la Place de la Sorbonne, a París; a finals de la dècada de 1960, hi vaig descobrir *Kant et le kantisme* (1966 i 1969), de Jean Lacroix, dins de la col·lecció *Que sais-je?* Em va resultar del tot útil, tant que l'aconsello a qui busqui claredat i precisió a l'entorn d'aquest tema. Un apunt seu sobre les *Critiques* de Kant resulta aclaridor:

En gros la première «Critique» traite de la raison sous l'aspect de l'intelligence, la seconde sous l'aspect de la volonté et la troisième sous l'aspect du sentiment, qui les unit.

El professor de Metafísica a la Universitat de Barcelona va ser durant la meua carrera Jaume Bofill i Bofill (1910-1965), un tomista –no escric escolàstic– intel·ligent. Vaig llegir el seu llibre *La escala de los seres o el dinamismo de la perfección* (1950) que em va fer pensar en el *Itinerarium mentis in Deum* (1259) del franciscà Joan Fidanza (sant Bonaventura, 1217-1274). El manual a classe de Metafísica de Bofill no fou altre que la *Summa theologiae* del dominic Tomàs d'Aquino (1225-1274) –de fet, únicament algunes *Quaestiones* elegides *ad casum*– amb alguna o altra incursió a la *Summa contra gentiles* que havia redactat el 1259 abans de l'obra magna de la *Summa theologiae*, finalitzada el 1272.

Un dia –devia ser el 1955–, Bofill es va presentar a classe amb el *Cahier V* de la vasta obra *Le point de départ de la Métaphysique*, en cinc volums, del jesuïta belga Joseph Maréchal (1878-1944). El títol del volum cinquè –de 625 pàgines– és *Le thomisme devant la philosophie critique*, títol que em sorprengué moltíssim atès que es comparava Tomàs d'Aquino amb Kant. Vaig aconseguir el llibre per emportar-me'l a casa. Em va embrollar en lloc de simplificar-me la intel·lecció de la filosofia crítica de Kant. Tot i així he de confessar que en algun moment vaig fruir. Si se segueix la lectura que realitza Maréchal de l'obra de Tomàs d'Aquino, també veiem com aquest considera que el dinamisme de la intel·ligència constitueix la possibilitat de l'afirmació objectiva; tracta en termes kantians de la suma de condicions que permeten al coneixement teòric donar-se a si mateix l'objecte en l'experiència. Apriorisme cognoscitiu. Actualment l'anomenem *constructivisme* (Piaget).

Un cop superats els dos cursos de matèries comunes, per a aquells que ens havíem matriculat a la Facultat de Filosofia i Lletres, vam iniciar l'especialitat de Filosofia. Teníem encara per davant tres anys de carrera universitària. Érem 14 alumnes, nou dones i cinc homes. Una religiosa i jo, que era escolapi. El pedagog Pere Darder, el pintor Joan Claret i el poeta Rafael Bertran formaven part d'aquell grup reduït i, per cert, singular.

Va arribar el dia temut. Classe de Cosmologia amb el professor Pedro Font y Puig –el català estava absent de la universitat espanyola; els programes coneixien exclusivament el castellà, aleshores denominat *español*; la grafia estava d'acord amb la normativa de la dictadura. El bidell va obrir la porta del saló i va anunciar:

–El señor profesor. Pónganse de pie.

Els catorze alumnes ocupàvem una taula gran en forma d'U; a l'extrem obert hi havia la taula del professor i a sobre un gerro de color verd fosc sense cap flor. Darrere seu la pissarra. Amb gran solemnitat Pedro Font y Puig ens diu:

–Siéntense los señores y cúbranse los doctores.

Jo ocupava un dels extrems propers al catedràtic. Anava amb sotana. Em mira i pregunta:

–¿Es, usted, doctor?

–No, señor profesor –vaig respondre apocat.

Però se'm va acudir afegir una estupidesa:

–Si fuera doctor, no estaría aquí.

Se li va alterar el semblant i va dir secament:

–No confunda usted la universidad con una expendeduría de títulos.

Em vaig posar vermell mentre companys i companyes em miraven misericordiosament i amb sobresalt. De nou dirigint-se'm em pregunta:

–Sabe usted alemán?

–No, señor profesor –vaig respondre amb veu tremolosa.

La mateixa pregunta va fer a la resta del grup. No hi havia ningú que sabés alemany.

–No llegan ustedes muy preparados, que digamos.

Venia a tomb això de la llengua alemanya perquè el llibre de text de la Cosmologia era la *Kritik der reinen Vernunft*, concretament l'apartat de les antinòmies.

Algú va suggerir si hi havia traducció espanyola. El professor ens va indicar la versió de Manuel García Morente (1888-1942), tot i advertint-nos que era incompleta i que no ens servia. Finalment imposà la traducció francesa. L'acceptàrem resignadament.

A pesar de l'escena referida he valorat sempre el professor Pere Font i Puig. M'ensenyà a llegir Kant, que no es menudesa ni bagatel·la de Facebook o de Twitter. Aquesta primera sessió la clausurà ordenant al delegat de curs que anés al bisbat amb els noms dels 14 alumnes per tal d'obtenir permís de lectura de Kant, autor que estava inclòs a la llista de llibres prohibits pel Sant Ofici de l'església cristiano-catòlica. D'altra manera, hauríem caigut en excomunió, cosa grossa i farcida d'espines en aquells anys de

l'Espanya dictatorial. El delegat de curs va complir la comesa; era un xicot escrupolós, treballador, servicial. Un cop llicenciat va presentar-se a oposicions d'institut de secundària. Trànquil difícil a l'època i allí li va passar allò del Quixot, *que del mucho leer y del poco dormir se le secaron los sesos*; el van haver d'ingressar al frenopàtic de Saragossa. No n'he sabut mai més res.

Si mal no recordo, fou el 1995 quan vaig recórrer un cop més els museus vaticans amb la meva germana Maria. Sí que tinc present que era un dia humit de tardor i que els àngels de les altures tenien ganes de pixar, així ho insinuaven els núvols. Conclòs el recorregut historicoartístic ens vam dirigir a la Biblioteca Vaticana, on en una de les sales s'hi exhibien incunables i també diversos documents amb suport de pergamí i de paper, a més d'altres manuscrits. Ens anàvem desplaçant entre les vitrines degudament protegides quan d'improvís ens vam quedar astorats; un exemplar de la *Stoikheia* (Elements), d'Euclides (segles IV-III aC), professor de matemàtiques en el Mouseion d'Alexandria imperant Ptolomeu I (323-285). La *Stoikheia* es coneix amb l'expressió *Geometria d'Euclides*. Es tractava d'una còpia, si no m'erro, del segle VII. En qualsevol supòsit, la joia fou gran. Des de la primària que m'havia traspassat l'ànima el convenciment que les matemàtiques eren el saber per excel·lència, l'únic saber seriós. Amb els anys, aquesta percepció se'n va anar en orris –i amb ella la seguretat de l'ànima– en assabentar-me dels models axiomàtics; ara bé, això no em suprimí pas el goig d'aquell final de matí al Vaticà.

Tantes vegades com m'he palpat insegur he patit turment. ¿Què és saber? ¿Què és conèixer? Si no puc respondre satisfactòriament aquest qüestionament, el neguit existencial m'ofega car no sóc ni ase ni ceballot. El dia que em vaig adonar que els postulats d'Euclides eren gratuïts, mancats de prova, se m'enfonsà el fonament de la tranquil·litat. A la vitrina, el manuscrit estava obert, precisament, on s'exposa el cinquè postulat euclidià, que en el segle XVIII el geòmetra Playfair va enunciar de manera més clara: *Per un punt exterior a una recta, es pot traçar una paral·lela a aquesta recta i només una*. Desproveït de prova, l'edifici es va enfonsar: Lobatchevsky, Riemann, etc. Sense cap suport. El buit. Com que la gent viu de menudeses i de rucadetes no pateix cap turment; talment els succeeix a les puces.

Durant el curs universitari d'història de la filosofia antiga havia aparegut ja el tema gnoseològic. Concretament em van captivar determinats punts de la *Politeia e Peri dikaiou –La República–*, de Plató que es troben en el llibre VI entre els paràgrafs 509 d i 511 e. El text és el següent:

Anomenes «pensament discursiu» l'estat mental dels geòmetres i similars, però no en dius «intel·ligència» com si el «pensament discursiu» fos un punt intermedi entre opinió i intel·ligència.

Confesso, malgrat tot, que Plató no em va convèncer mai; se m'antullava subjecte voluntarista lliurat a un idealisme excessiu. Al contrari d'Aristòtil (384-322 aC), que em semblava sensat, judiciós. En el seu *Organon* (Lògica), els *Primers analítics* estudien les condicions de validesa de cada forma de sil·logisme. Els *Segons analítics* exigeixen de forma absoluta uns *principis –arkhai–* indemostrables. L'*Organon* em va semblar indispensable. La seva *Ta physikà* (Física) amb l'asseveració: «Posseir la ciència de quelcom és conèixer la causa d'aquest quelcom», va ser per a mi cosa contundent. Del llibre *Peri psykhés* (Sobre l'ànima) em va sorprendre la tesi segons la qual cos i ànima configuren

una sola cosa, però em va semblar més sensata que la platònica. Entre les obres d'Aristòtil vaig destacar *Ta meta ta physika*, particularment els llibres, o capítols, *Zeta i Mu*; el primer aborda la relació entre allò real i allò intel·ligible mentre que el segon afirma que únicament existeix el real col·locant els conceptes en l'esfera de l'abstracte; discordança, doncs, entre el real que és individual, i l'intel·ligible que és universal. També la *Tekhne rhetoriké* (Retòrica) d'Aristòtil em sorprengué en abordar el discurs persuasiu que es val d'avivar les emocions dels oients. Afer de juristes, de polítics i de predicadors, a més dels embadalits amb els xarlatans.

El desembre de 1970, i a la Sorbonne, l'ancià Jean Wahl (1888-1974) animà un seminari al voltant de *Theaitetos e Peri epistemes* de Plató. L'assistència era lliure. Trobant-me a París amb una beca francesa amb la qual seguia uns cursos de Lévi-Strauss, de Michel Foucault i de Jules Vuillemin, al Collège de France, i un curs sobre la *Metafísica* d'Aristòtil, professat per Aubenque a la Sorbonne, vaig decidir de participar en el seminari sobre el *Teetet* que organitzava Wahl de qui només havia fullejat, tot i que m'havia detingut en alguns punts, el seu *Traité de métaphysique* (1953) publicat per Payot. Al seminari hi assistirem no més de set o vuit fervorosos tant de Plató com de Wahl.

En el meu exemplar del *Teetet* vaig subratllar aleshores el text següent:

Sòcrates: Experimentar això que anomenem admiració –un «pathos»– és molt característic del filòsof. Aquesta, i no cap altra, efectivament, és la font de la filosofia (155 d).

Astorar-se és un *pathos*, és una càrrega emocional o capacitat de commoure's, és concretament no acceptar el que ens arriba tal com ens arriba. No es tracta de dubtar –acte d'intel·lecte– sinó de quedar emocionalment en suspens. En l'esverament es pateix en pròpia carn el caràcter insuportable del món, és el dolor el que ens mena fins a la interrogació filosòfica.

¿Què és el saber del tot cert –*episteme*–? En el diàleg es manegen tres definicions. No n'hi ha cap que convenci l'auditori i el diàleg acaba en malguany i fracàs:

Sòcrates: Resulta que el saber no seria ni percepció, ni opinió vertadera, ni tampoc explicació acompanyada d'opinió veritable.

Teetet: Sembla que no.

Sòcrates: ... ¿hem parit ja del tot?

Teetet: Sí, per Zeus...

Sòcrates: ¿Tot plegat ha resultat ser quelcom buit?

Teetet: Sense cap dubte.

...

Sòcrates: Demà a l'alba, Teodor, tornarem aquí.

Aquest diàleg platònic comentat i reanimat per Wahl em deixà l'ànim alacaigut i moix. ¿Què és conèixer?

Anys més tard, el 1983, el professor Vittorio Mathieu, de la Universitat de Torí, em va consolar amb una reflexió feta en el marc del XVII Congrés de Filosofia, que va tenir lloc a Montreal:

Ce qui n'est pas donné dans l'expérience est une fiction. Eh bien, la science, en tant que t'elle, ne pourrait pas se passer de fictions pour former un système unifié de l'expérience... Les fictions sont nécessaires.

¿En què consisteix la realitat *Déu*? ¿existeix tal realitat? ¿és simple ficció? Kant em sortí al pas per a explicar-me que la pregunta, sobre allò real, remet inexorablement a quina cosa és conèixer.

Així doncs, vaig acceptar Kant com a salvador de les meves angoixes i afliccions. Si ignorava en què consistia el coneixement, no tenia la manera de saber què és la realitat; per a mi, la realitat acaba en variable depenent del fet de conèixer. *Déu*, una variable depenent del conèixer dels homes. ¡Quin escàndol! ¡Quin excés! Però desconec altres maneres d'abordar *Déu* com no sigui amb sentiments subjectius, mancats de seriositat. Aitals emocions les deixo per als babaus i taujans. Tampoc la sola experiència sensorial –«si no el veig i palpo, no crec en *Déu*»– resulta cosa seriosa. ¿Per què? L'experiència no prova que «l'experiència sigui l'única font de coneixement fiable». El coneixement experimental no pot fonamentar-se en ell mateix; en conseqüència, no val més del que valen altres coneixements. Al cap i a la fi, el cervell d'un científic actual experimenta diferentment de com experimentarà el cervell d'un científic d'anys propers –si una calamitat majúscula no interromp l'evolució de les espècies–, el cervell, per exemple, que disposés d'un milió més de neurones. El fet de conèixer és variable depenent de la capacitat cerebral i aquesta capacitat evoluciona. La relativitat ens té agafats.

Em vaig aferrar a Kant, que analitza el fenomen del coneixement en el moment actual de l'evolució del cervell. De moment resulta vàlid. La resta, per ara, són quimeres i deliris. No es troba al meu abast.

Apart els anys de carrera, vaig treballar més tard tot i que penosament la *Kritik der reinen Vernunft* en la versió francesa de Presses Universitaires de France –sexta edició apareguda el 1968 a París–. Em cal buidar el sac: el text de Kant el trobo francament poc clar. Per a Kant, era una propedèutica a la metafísica; per a mi, ha resultat un calvari al qual em sentia condemnat. Un es troba davant de la crítica transcendental atès que el filòsof alemany no s'ocupa tant dels objectes com de la manera de conèixer-los.

El món es veu reduït a la totalitat de les seves condicions epistemològiques; els objectes del coneixement humà queden determinats per l'estructura transcendental, no experimentable, afirmada com a condició de possibilitat del coneixement. Conèixer és crear; els fenòmens del món existeixen únicament en la consciència dels homes. Com deixà escrit Kant:

De les coses en coneixem exclusivament allò que nosaltres hi hem posat a dins.

L'enteniment no fabrica les coses, però fa que es converteixin en objecte, o cosa, per a mi. Es tracta d'idealisme crític transcendental.

El món se'ns fa present sensitivament; és a dir, de manera espacial i temporal. Aquesta receptivitat sensible queda tot seguit organitzada per l'enteniment. Una vertadera revolució copernicana del conèixer. Els objectes mundanals avancen constituïts, arreglats, pel coneixement. La metafísica entesa com a saber més enllà de tota experiència possible és la base del pensament. *Temps* i *espai* són les condicions sensibles perquè quelcom se'm pugui presentar de manera sensitiva com a objecte de coneixement. Ni del temps sol ni tampoc de l'espai sol en tenim mai cap sensació. Metafísica. Un i altre són intuïcions pures –no obtingudes per l'experiència– que es fan presents en tota experiència; són els *a priori* del saber sensorial.

Les *categories*, en canvi, són les condicions de la intel·ligibilitat de l'objecte. Les condicions de l'objecte i de l'enteniment coincideixen. Àmbit dels físics, per exemple de Newton que tant féu reflexionar a Kant.

El *jo*, que coneix, es desdobra en dos *jo*: el transcendental, que és constructor, i el *jo* de cadascú, el qual és empíric, i queda construït.

Tant el saber sensorial (*Sinnlichkeit*), com el saber de l'enteniment (*Verstand*) i el saber de la raó (*Vernunft*) són resultats de condicionants apriorístics; a més, succeeix que la *Vernunft* labora desproveïda d'experiència sensitiva (raó pura), deixant-se arrossegar exclusivament pels tres apriorismes que la tenen agafada –*Kosmos, Psykhe* i *Théos*–. En Kant el mot *transcendental* –«a priori»; abans de l'experiència– apunta no tant al coneixement dels objectes com a la manera de conèixer-los. *Transcendental* no senyala l'objecte conegut ni tampoc el subjecte cognoscent, sinó una certa relació entre objecte i subjecte.

Kant denominà *Estètica transcendental* a la relació entre subjecte cognoscent i «objecte sensible» –de la *Sinnlichkeit*–; anomenà *Analítica transcendental* a la correspondència entre subjecte cognoscent i «objecte intel·lectual» –de la *Verstand*–. Finalment donà el nom de *Dialèctica transcendental* al lligam entre subjecte cognoscent i «objecte racional» –de la *Vernunft*–. L'home del carrer es val de la sensibilitat –la qual no pensa–, el científic se serveix de l'enteniment –el qual està mancat d'intuïcions sensitives–; ara bé, quan el científic s'aplica a l'experiència, a la intuïció sensible, produeix coneixements universals i necessaris, elabora ciència. Newton, posem per cas. El teòleg no disposa d'intuïció sensitiva del seu suposat objecte conegut, Déu; el teòleg no surt de l'*apriori* per falta d'experiència sensible, d'aquí la seva divagació insalvable. Quan vaig assolir aquest punt em vaig adonar que la meua ànsia i angoixa de Déu s'agreujaven i m'exasperaven. Kant em feia mal i em queia feixuc. Malgrat tot vaig continuar.

Estudiant la *Summa Theologiae* –algunes qüestions– de Tomàs d'Aquino seguint el consell del professor Jaume Bofill m'havia topat anteriorment amb textos que ja m'haurien d'haver conduït al desassossec, però no fou així.

Cognitio est secundum quod cognitum est in cognoscente...

Terminus cognitionis, quod est verum, est in ipso intellectu...

Ratio veri ab intellectu ad rem intellectam derivatur...

(Prima, Quaestio XVI, articulus 1)

¿Com és que no vaig quedar astorat i atordit? Sens dubte, la fe cristiana infrangible del professor Bofill no em va permetre fer consideracions més accentuades i intenses que les produïdes de bon començament i esvaïdes de seguida.

¿Què hi ha de Déu?, em preguntava. I Kant responia una i altra vegada: això depèn de quina cosa sigui, aquesta de conèixer.

Com ja he indicat, Jaume Bofill ens induí a examinar el *Cahier V* de la magna obra *Point de départ de la Métaphysique*, l'autor de la qual era el jesuïta belga Joseph Maréchal, on du a terme una indagació històrica rigorosa sobre què sigui el coneixement. Hi interpreta la doctrina epistemològica de Tomàs d'Aquino (1228-1274) a la llum de la gnoseologia de Kant. Em va sorprendre. Escriu Maréchal en la línia indicada:

Aucun sujet ne prend conscience de soi, sinon par réflexion sur un objet qu'il s'oppose.

Aquest objectivisme queda matisat per una cita de Tomàs d'Aquino treta del *De veritate*:

Quando incipit intellectus judicare de re apprehensa, tunc ipsum iudicium intellectus est quoddam proprium ei, quod non invenitur extra in re.

Semblant apriorisme cognoscitiu descobreixo en la frase del mateix *De veritate*:

In lumine intellectus agentis, nobis est quadammodo omnis scientia originaliter indita.

Tomàs d'Aquino acceptava l'adagi escolàstic:

Quidquid recipitur, recipitur secundum modum recipientis.

No es pot dubtar que la incursió per l'obra de Tomàs d'Aquino, suggerida per Maréchal, em predisposà positivament cara a llegir una altra vegada Kant. Els entrecolls de la intimitat són subornables, però hi són.

El 2011 vaig viatjar a Ginebra amb l'Antonieta Borràs. Li vaig ensenyar les cases on van viure Calví (1509-1564), Rousseau (1712-1778) i Saussure (1857-1913) a la *rive gauche* de la ciutat. Per tal de veure el monument a la reforma protestant, vam travessar el parc on està ubicat; allí hi ha també el bust del psicòleg i epistemòleg Jean Piaget (1896-1980).

–Aquest –li vaig dir– ha estat un kantianisme contemporani.

–Però, si Kant és del segle XVIII –em replicà.

El llibre *Psychologie et épistémologie* em confirmà en el seu dia el kantisme de Piaget; el seu constructivisme distingeix entre «coneixement-concepte» i «coneixement-procés» fixant-se en aquest segon. Escriu:

Les sensations ne sont que éléments structurés et non plus structurants...

Le propre de l'intelligence n'est pas de contempler mais de «transformer»...

En pàgines següents sosté:

La physique... est une perpetuelle assimilation du donné expérimental à des structures logico-mathématiques.

L'empirisme –Hume, per exemple– oblida l'activitat del cognoscent. I Piaget afirma de manera contundent:

La connaissance ne provient jamais de la sensation seule, mais de ce que l'action ajoute à ce donné.

He dedicat moltes hores, en diverses èpoques, a l'estudi de la *Critique de la raison pure* (*Kritik der reinen Vernunft*), que publicà *Presses Universitaires de France* el 1968. No he quedat mai tranquil sospitant sempre que no ho havia aconseguit, que no havia trobat el quid del seu discurs. Ni amb cops d'ull al seu text alemany he arribat a suprimir les meves incertituds interpretatives.

En el *Prefaci a la segona edició*, Kant separa la *connaissance théorique* de la *connaissance pratique de la raison*. Em vaig quedar amb la primera. Hi escriu:

Nous ne puissions connaître aucun objet comme chose en soi, mais seulement en tant qu'objet d'intuition sensible, c'est à dire en tant que phénomène.

I de Déu no en tenim fenomen; estem mancats d'experiència sensible intersubjectiva d'Ell. Les experiències subjectives són afer del psiquisme de cadascú. Allà ell. Allà el místic.

De manera més radical encara; declara Kant:

Nous ne connaissons «a priori» des choses que ce que nous y mettons nous-mêmes.

Però hi torno; tot coneixement fiable s'inicia en l'experiència:

Toute notre connaissance commence avec l'expérience, cela ne soulève aucun doute...

Déu queda d'aquesta faisó descartat. Però, encara n'hi ha més:

Si toute notre connaissance débute «avec» l'expérience, cela ne prouve pas qu'elle dérive toute «de» l'expérience.

El coneixement és resultat d'una adició entre allò rebut i allò que hem posat nosaltres. L'acte de rebre és possible perquè disposem de capacitat receptora, la qual és distinta de l'objecte rebut, o sigui construït. Conèixer consisteix a construir, a edificar, a fabricar, a muntar.

Toute connaissance humaine commence par des intuitions –sensibles–, s'élève ensuite à des concepts –enteniment– et finit par des idées –raó sense dades sensibles–.

El coneixement sensitiu (*Sinnlichkeit*) es troba inexorablement en els *a priori* d'espai i temps:

Le temps est la condition formelle «a priori» de tous les phénomènes en général. L'espace, en tant que forme pure de l'intuition extérieure, est limité, comme condition «a priori», simplement aux phénomènes externes.

L'experiència íntima de Déu –la seva idea o bé la seva imatge i les emocions que l'acompanyen– és un fenomen psíquic sotmès al *a priori* temporal. Un èxtasi, posem per cas, de santa Teresa d'Àvila, pertany a la psicologia –i a la salut mental de la santa– sense tenir res a veure amb un possible Déu.

L'apriorisme gnoseològic kantià prossegueix en la tasca de l'enteniment (*Vernstad*) amb què treballen els científics. Coneixement *a priori*, o pur, és aquell que no deriva de l'experiència, sinó que condiona i fa possible aquesta experiència. L'enteniment –el de Newton, posem per cas– jutja els objectes que proporciona la sensibilitat, i els coneix mitjançant *categories* o conceptes purs que permeten constituir l'objectivitat científica. El concepte de *causa* és una categoria de l'enteniment i no una dada empírica. Ningú no ha tingut experiència de la *causa*; l'únic que captem és la successió tossuda de seqüències. Hume es troba darrere d'aquesta postura kantiana. Per a Aristòtil, en canvi, les categories eren característiques reals de l'ens mentre que segons Kant les categories es limiten a ser determinacions del pensament. Kant escriu a la *Crítica de la Raó Pura* que les *categories* són:

Stammegriffe des reinen Verstandes.

Vaig sentir especial inclinació per com Kant va tractar el funcionament de la *Vernunft* (raó) ja que aquesta raó en la terminologia kantiana era mancada d'experiències sensibles. Ni de l'ànima i menys encara de Déu en tenim cap fenomen perceptible; així doncs, el tema era per a mi bo del tot.

Tots els nostres coneixements s'inicien en els *sentits*, segueixen el seu camí passant per l'*enteniment* i acaben en la *raó*, la qual cerca allò incondicionat. La *Vernunft* (raó) produeix conceptes més enllà de tota possible experiència; són les *Idees transcendents*: *Cosmos* (*kosmos*) com a totalitat d'allò que és determinable, *Ànima* (*Psyche*) en tant que substància indeterminada i *Déu* (*Theós*) com a ideal de tota determinació. ¿Què són el *Cosmos* com a totalitat, l'*Ànima* i *Déu*? Idees reguladores del pensar quan el pensar no té experiències sensibles. Això en considerar la *Raó teòrica*, la que coneix «allò-que-és»; no passa el mateix quan ens referim a la *Raó pràctica*, la qual coneix «allò-que-ha-de-ser» –moral–. Per a aquesta raó Kant redactà la *Kritik der praktischen Vernunft*.

La *Raó pura* produeix *antinòmies* quan s'afronta al *Kosmos*, o món entès com a totalitat. En aquest àmbit la Raó produeix tesis i les seves antítesis sense que se'n pugui validar cap per falta de prova experimental. La raó es torna per aquest motiu desraó i àdhuc atropellament mental. Escriu respecte d'això a la *Critique de la raison pure*:

L'antinomie de la raison pure exposera les principes transcendenteaux d'une prétendue cosmologie pure –rationnelle–... afin de la représenter dans son apparence –«Scheine»– éblouissante, bien que fausse, comme une idée qui ne peut se concilier avec les phénomènes –«Erscheinung»–.

La *Vernunft* en abordar la Idea *Ànima*, o *Psykhé*, engendra parallogismes per manca d'experiència sensible de l'ànima. La psicologia racional suma per força un conjunt de posicions que converteixen aquest saber en desassenyat i demencial.

A la *Kritik der reinen Vernunft* afirma:

«Je pense» est le texte unique de la psychologie rationnelle, celui d'où elle doit tirer toute science. On voit donc aisément que si cette pensée doit se rapporter à un objet –à moi-même– elle ne peut renfermer autre chose que des prédicats transcendants de cet objet puisque le moindre prédicat empirique ferait disparaître la pureté rationnelle.

Amb aquest plantejament kantian em preguntava: ¿i de Déu què hi ha? José Ortega y Gasset (1883-1955), que em va atrapar també a través de Zubiri, de María Zambrano, de Laín Entralgo i d'Aranguren, publicà un article titulat «Dios a la vista», que em sembla haver llegit –no n'estic gaire segur– a *El Espectador*. Allí s'hi tractava un Déu en el cap de la gent, un Déu que va i ve sociològicament. Aquest Déu no m'ha fet patir gens; no m'ha donat cap maldecaps. Això ho deixo per als capellans –no he escrit teòlegs–. ¿Déu sociològic? ¿Déu psicològic? Vulgars dades científiques. No m'han escalfat el cervell. El Déu que em té corprès i que em causa ànsia és el Déu metafísic o, per ventura, el Déu ontològic, el de l'ontologia. ¡Vaja amb el parell d'epítets!

Metafísica, ontologia. ¿Per què tals cabòries que a més d'un li semblaran desencertades? Doncs, perquè, si no temo convertir-me en una rata. La peça *Rhinóceros* de Ionesco (1909-1994) em deixà molt mal gust de boca quan el vaig llegir per primera vegada. ¿Puc continuar existint com un exemplar qualsevol de la zoologia no humana amb un comportament de rata o de goril·la? Fora deplorable ingressar al cementiri com a vulgar ratapinyada o individu de populatxo amb els seus *tuits* a la butxaca.

Aristòtil (384-322 aC) a *Ta meta ta physika*, particularment en els llibres *Gamma* i *Lambda*, tracta de l'ésser en tant que ésser i aborda igualment la qüestió de l'ésser suprem. Metafísica i teologia donant-se la mà. El mot *ésser* aplicat a déu no té el mateix significat que aplicat a les coses. Déu no és un objecte del saber, sinó aquella realitat anterior al saber mercès a la qual tot saber és saber. La metafísica parla d'allò pel qual

ella resulta possible. Heidegger (1889-1976), per cert, arribarà a intel·ligir la metafísica a manera d'hermenèutica d'allò impensable.

A *Metafísica* (*Ta meta ta physika*), en el llibre *Épsilon*, Aristòtil va llançar una asserció majúscula:

L'ésser pròpiament dit es fa servir en diferents significats.

Heidegger a *Sein und Zeit* (1927), on s'interroga pel sentit de l'ésser, distingeix entre allò *ontològic* –l'ésser– i allò *òntic* –l'ens. Així com els teòlegs cristians s'han interessat per Déu en tant que realitat òntica –l'Ens Suprem–, a mi em sedueix Déu com a possible realitat ontològica i aquí m'hi poso fort. Déu no pot quedar cosificat encara que es tractés d'una realitat infinitament excelsa. El judaisme ja va entendre Déu com a inconcebible; per consegüent com a inefable. Que al cristianisme en estat pur només li importa la felicitat dels humans? em sembla assenyat, però aleshores queda sense resposta la meua angoixa intel·lectual. No he sabut mai què fer amb la *fe del carboner*, la dels primers cristians. La fe dels cristians institucionalitzats, en canvi, no passa de ser ideologia, això és, un sistema de representacions –imatges, mites, conceptes– que pseudo-legitimen la funció pràctico-social al marge de la funció teòrica del discurs. El 1968 vaig llegir *Pour Marx* de Louis Althusser (1918-1990); el seu concepte d'*ideologia* em va resultar francament suggestiu.

Kant aborda el tema de Déu a *Crítica de la raó pura*. Resumint les funcions de la raó (*Vernunft*), va escriure:

Le sujet pensant est l'objet de la «psychologie»; l'ensemble de tous les phénomènes (le monde), l'objet de la «cosmologie», et ce qui contient la condition suprême de la possibilité de tout ce qui peut être pensé (de l'être des êtres), l'objet de la «théologie».

Ànima, món i Déu no són objectes més enllà del discurs, sinó funcions reguladores de la raó desproveïda d'experiències sensibles. *Deus* en Kant no juga un paper constitutiu, sinó únicament regulador del saber transcendental de la Raó. La Idea reguladora *Déu* no procedeix de l'experiència; és *a priori*. Mena a dirigir la raó cap a un determinat fi: donar explicació de la totalitat. *¿Ti to on aristotèlic?*, en última instància *¿en què consisteix la realitat? ¿Pot intel·ligir-se plenament l'ésser?*

En Descartes la teologia fou garantia de la gnoseologia. Després de Kant, la *mort de Déu* de Nietzsche indicà que no comptem amb un altre món per poder pensar el món present. No n'hi ha d'altre; a *Also sprach Zarathoustra* deixà consignat que no tenim cap altre camí que ens condueixi a un món que no sigui el de la nostra experiència quotidiana.

Sense proposar-s'ho, Kant va ser el primer pensador de la mort de Déu. No es podrà deduir mai una existència a partir d'un concepte. En el llibre *Kritik der praktischen Vernunft* (1788) Kant ressuscità Déu en forma de déu moral. Ara bé; en el pla teòric, *Déu* no és un existent sinó simple Idea reguladora del pensar racional –*Vernunft* i no *Verstand*–. Aquest *Déu* no és altra cosa que la idea d'un Déu secularitzat, el qual es confon amb l'actual idea de *sistema*, que Kant denominà *Idea reguladora*.

Theos, El, Elohim, Deus, Allah, Gott, God, Dio, Déu, Dios, Bag, Jumala, Isten... ¿Quina colla de significants per a un significat incert, fosc, ignorat! ¿l el referent? ¿Doncs, vés-ho a saber!

Un dia es presentà el professor Ramon Roquer i Vilarrasa (1901-1978), que ens impartia Teodicea, o Teologia Natural, a la Universitat de Barcelona, i ens va desmuntar les Cinc Vies de Tomàs d'Aquino, les quals pretenien provar l'existència de Déu. Kant havia fet semblantment a la *Crítica de la raó pura*:

La question ici est manifestement synthétique est veut que nous étendions notre connaissance au-delà de toutes les bornes de l'expérience, c'est-à-dire que notre connaissance s'élève jusqu'à «l'existence d'un être» qui doit correspondre à la simple idée que nous en avons et à laquelle aucune expérience ne peut jamais être adéquate.

No podrem deduir mai l'existència a partir de l'anàlisi d'un concepte. Aquí Anselm de Canterbury (1033-1109) es va equivocar. Per a poder comptar amb un ens, cal que topem amb aquest ens dins d'un espai i d'un temps, independentment del seu concepte o definició. El concepte de mil euros existents és idèntic al concepte de mil euros possibles. L'existència de mil euros no té res a veure amb el seu concepte; sí, en canvi, que es refereix a la sensibilitat. De Déu no hi ha experiència sensible intersubjectiva; individualment i psíquica es pot donar, però aleshores es tracta de guillats i babaus. Amb perdó dels místics. A *Kritik der reinen Vernunft* (1781):

Tous ceux de nos raisonnements qui veulent nous conduire au-delà du champ de l'expérience possible sont trompeurs et sans fondement; mais la raison humaine a un penchant naturel à sortir de ces limites.

I pàgines abans:

Si je prends le sujet (Dieu) avec tous ses prédicats et que je dise: «Dieu est», je n'ajoute aucun nouveau prédicat au concept de Dieu, mais je ne fais que poser le sujet en lui-même avec tous ses prédicats.

No hi ha manera de saltar des del pensament a l'existència experimentable. Per a això segon, cal experimentar sensorialment.

¿Com em vaig consolar de tan gran infortuni que reproduïa en mi aquella estrofa del *Cántico Espiritual* de Juan de la Cruz o Juan de Yepes (1542-1591)?

Adónde te escondiste,
Amado, y me dejaste con gemido?
Como el ciervo huiste,
habiéndome herido;
salí tras ti clamando, y eras ido.

Vaig trobar refugi en el llibre bíblic *Job*. *¡No espero res! L'abisme és la meva casa* (*Job* 17, 13). Déu recrimina a Job el seu atreviment; apareix un Déu molt poc raonable:

¿Qui és aquest que denigra els meus designis amb paraules sense sentit? (*Job* 38, 2)

Diversos són els textos de la Bíblia que presenten un Déu endut per la ira irracional; heus-ne ací alguns de l'Antic Testament:

¿Quin home ha sentit la veu del Déu viu parlant des del mig del foc i ha sobreviscut? (*Deuteronomi* 5, 26)

Quan Déu s'irrita la terra tremola i les nacions no aguanten la seva indignació. (*Jeremies* 10, 10)

¿Per què és vermell el teu vestit i les teves robes són com les d'un vinater?

El trull l'he trepitjat jo sol; del meu poble no hi havia ningú amb mi. Vaig trepitjar amb ira, els vaig aixafar amb fúria i la seva sang va esquitxar-me la roba i tota la meva vestimenta ha tacat. (*Isaïes* 42, 2-3)

I altra vegada el llibre de *Job*:

Déu extermina innocents i culpables. (*Job* 9, 22)

I protesta el pobre Job amb crits feridors:

Per què em vas treure del ventre?...

Conduït del ventre al sepulcre (Job 10, 18-19)

¡Que mori el dia que vaig néixer! (Job 3, 3)

Das Heilige (allò sagrat), el va publicar el protestant alemany Rudolf Otto (1869-1937) el 1917. La categoria del sagrat especifica l'àmbit diví, el qual queda en l'obscuritat de l'experiència purament sentimental. Déu es resisteix a una anàlisi racional.

Acaba sent la cosa més natural que Job cridi:

¡Que Déu es digni esclafar-me i estenent la mà em trunqui la vida!. (Job 6, 9)

Sempre m'ha frapat que el monjo agustí Fray Luis de León (1527-1591) es posés a traduir el *Llibre de Job*, de l'hebreu al castellà, després d'haver passat anys empresonat per la Inquisició a causa d'haver traduït el *Cantar de los Cantares*. Es tracta d'un text on Déu queda acusat de falta de raó:

Ben aviat m'ajauré a la pols, em cercaràs i ja no existiré (Job 7, 21)

I es presenta l'interrogant que m'ha formulat més d'un que està atrapat per un càncer terminal:

¿A on va l'home quan expira? (Job 14,10)

I el torturat Job llança amb violència al rostre de l'Etern això:

Tu destrueixes l'esperança de l'home (Job 14, 19)

Immanuel Kant dona resposta al plantejament salvatge, brutal, de Job, a *Über das Misslingen aller philosophischen Versuche in der Theodicee* (1791) (Sobre el fracàs de totes les temptatives filosòfiques en Teodicea). Kant escriu:

La Teodicea no és assumpte de ciència, sinó de fe.

En aquesta línia fideïsta, s'hi col·loca el danès Søren Kierkegaard (1813-1855), el qual en el seu llibre *Gjentagelsen* (La repetició) sosté que Job encarnà la categoria de la *prova*, la qual evidencia l'absurd amb que Déu s'embolcalla. El mateix filòsof a *Frygt og Bæven* (Temor i tremolor) fa un salt en el buit cap a Déu.

En aquest pla del sense sentit, inevitable, de la fe en Déu, exclama Job:

¿Pot l'home ser just davant Déu? (Job 25, 4)

El Déu de Job és un déu que s'oculta com assenyala el llibre d'Isaïes:

Certament tu ets un Déu ocult, secret. (Isaïes 45, 15)

Per això l'Altíssim es burla de Job:

¿On eres quan vaig posar els fonaments de la terra? Dignes-m'ho si és que tantes coses saps. (Job 38, 4)

Pau de Tars (10-65), des d'una altra perspectiva, insisteix sobre la incomprendibilitat de Déu. En la seva missiva enviada a les petites comunitats de creients en Crist de l'Àsia Menor, vers la meitat del segle I, afirma amb contundència:

Crist ens rescatà de la maledicció de la Llei fent-se per nosaltres un maleït, doncs diu l'Escriptura: «Maleït tot aquell qui penja d'un pal». (Gàlates 3, 13)

La gnoseologia kantiana va forçar-me, si és que volia continuar estimant Déu, a intel·ligir-lo no només com a incompreensible, sinó àdhuc a manera d'absurd i de disbarat. Tan sols el poeta i el boig poden estimar el Forasseny Majúscul.

Una altra qüestió. Canvio de temàtica. Era ben petit i recordo que ja em formulava una interrogació inusitada: *¿Per què he de ser bo?* Em semblava que n'hi havia prou que ho fossin els altres. Posteriorment aquest tema ha continuat perseguint-me i fins i tot aclaparant-me amb força.

Li vaig demanar també a Kant que m'assistís en aquest mal tràngol. ¿No havia publicat *Kritik der praktischen Vernunft* el 1788?

La *Moral par provision* de Descartes em va semblar una sortida per la tangent. Hauria estat millor sentenciar que no comptem amb moral i que cadascú se les arregli com pugui.

Moral, Ètica. ¿Moral? Regles de comportament d'una comunitat. ¿Ètica? Deduir, l'art concret de viure, de les aspiracions fonamentals de l'ésser humà. ¿Moral? *Sittlichkeit* en alemany. ¿Ètica? *Ethos* en grec, lloc de residència –Heidegger subratllà aquesta etimologia– i també vol dir caràcter o manera de ser. En el seu dia em fou molt útil l'obra *Ètica* de José Luis Aranguren publicada el 1958 per l'Editorial Revista de Occidente. Vaig poder tractar aquest professor de gran nivell, a Barcelona, després d'una conferència que pronuncià sobre la mort; em quedà gravada una frase:

El hombre queda unido para siempre a aquello a que estaba abrazado al morir.

Tota cultura engloba una moral; ara bé, mentre que per a uns la cultura és trampolí, per a altres es converteix en obstacle. Semblantment succeeix amb la moral. Per a uns, la moral és tomba –són neuròtics atrapats pel pretèrit–; en canvi, altres viuen la moral a mode de perpètua resurrecció. El llibre *Les deux sources de la moral et de la religion*, de Henri Bergson (1859-1941), que vaig devorar durant la dècada de 1950, va impactar-me.

No comptem amb una moral universal, eterna, sinó amb multitud de morals històriques; ara bé, Kant distingeix entre *legalitat* –actuar conforme el deure– i *moralitat* –actuar per deure, per imperatiu. Lévinas (1906-1995) agafa una altra orientació a *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence* (1974):

Le malheur d'autrui signifie rien de moins que ma responsabilité répondant de la liberté d'autrui.

La relació ètica, segons Lévinas, és aquella relació a l'altre que no el redueix al meu jo. Aquesta idea l'he trobada sempre poètica i dubto que la poesia serveixi per definir amb rigor alguna cosa.

Acceptant que l'ésser humà no consisteix en dada, sinó en tasca, em sembla que Kant ha estat el primer filòsof que ha proporcionat un concepte rigorós de moral. Amalgamar moral, religió, dret, política i estètica no fa més que tot plegat sigui una olla de grills. L'acte moral es distancia conceptualment dels actes religiosos, jurídics, político-socials i estètics. Resulta que, a més de comptar amb varies morals històriques, és assenyat sotjar quina cosa pugui ser *moral*, tret que a un tant li faci deixar-se caure en la frivolitat, la lleugeresa i la xerrameca lingüística, tan pròpies del Facebook. ¿Desfasat jo? I tant, gràcies a Déu.

Sense deure, sense imperatiu, no hi ha acte moral. Kant *dixit*. Ell diferencia entre dos imperatius: l'hipotètic –que expressa una obligació condicional– i l'imperatiu categòric que defineix així:

Actua de tal manera que la màxima de la teva voluntat pugui inexorablement valer com a principi d'una legislació universal.

Durant un àpat amb la meva antiga alumna Jèssica Jacques Pi, la qual ha traduït al català *Kritik der Urteilskraft* (Crítica de la facultat de jutjar), em referí aquest pensament de Kant:

La finalitat última de la natura és l'ésser humà sotmès a lleis morals.

Dues són les obres on Kant aborda de cara el tema moral: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (1785) (Fonament de la metafísica dels costums) i *Kritik der praktischen Vernunft* (1788) (Crítica de la raó pràctica). M'hi vaig ficar, no sense sobresalts. Se'm desmuntava l'esquelet amb el qual m'havien alçat l'edifici sencer de la moral cristiana. ¿Què és bo? I Kant em responia de forma contundent a la primera d'aquestes obres:

No hi ha res que pugui considerar-se bo com no sigui una «bona voluntat».

El bé no em ve donat des de l'exterior –amb uns *Deu Manaments*, per exemple, dictats pel Déu Jahvè–; el bé el posa la meva bona voluntat. Vaig tenir dificultats per a intel·ligir-ho. No es tracta de bona fe en allò que un porta entre mans; això fora subjectivisme i *tants caps tants barrets*. No es tracta que la bondat d'una acció provingui del seu bon resultat, ni tampoc de la intencionalitat de l'acte com al segle XII ensenyà Petrus Abelardus (1079-1142) en el seu llibre *Ethica sive Scito te ipsum*. Immanuel Kant sosté que únicament és bona aquella acció que es conforma a la llei formal –sense continguts– que ell enuncia, com ja he assenyalat, així:

Actua de manera que puguis voler que la teva màxima esdevingui llei universal.

Aquest imperatiu és categòric –no penja de res–. La moral no constitueix una estratègia per a obtenir el cel. S'és bo obeint, sense res més, l'imperatiu categòric. La moral passa a ser una activitat «in-útil»; no s'aconsegueix cap cosa que no sigui la bondat. *No mentir* per tal que Déu em premii deixa de ser un acte moral i es torna un acte comercial: *Do ut des* (Et dono perquè em donis). Sotmetent-se al deure, la raó se sotmet a la seva pròpia legislació i passa a ser *autònoma* –en grec *nomos* fou «lleï» i *autós*, «un mateix»–; és a dir, la raó pura pràctica, de tal faisó, es converteix ella mateixa en llei moral.

Més maldecaps em proporcionà encara la *Crítica de la raó pràctica*. La *ratio essendi* de la llei moral no és altra que la llibertat transcendental, la qual és anterior a tota experiència. La llei moral, simplement formal, és un fet de la raó. La divisa medieval *Nihil appetimus nisi sub ratione boni, nihil aversamus nisi sub ratione mali* adquireix a les mans de Kant un canvi considerable: allò bo deixa de ser allò agradable i allò útil. El bé en Kant és realitat incondicionada, lluny, doncs, de tot empirisme infantiloide. D'antuvi, la llei moral; només després es planteja el concepte de bé. Les *Idees* morals de Kant són motiu d'admiració; de cap de les maneres són mòbils de la moral. El respecte a la llei moral, i no pas l'aspiració a la felicitat, conforma l'únic principi que orienta a la voluntat. El llibre *Theory of Justice* del nord-americà John Rawls (1921-2002) publicat el 1971 es fonamenta en Kant.

Una cosa tan sols és bona: la bona voluntat. ¿I en què consisteix aquesta bona voluntat? En actuar *per deure*. ¿I el deure? És la necessitat d'una acció pel sol fet de respectar la llei. No li interessien a Kant els continguts de les normes, sinó allò pel qual les normes són morals. Les ciències s'ocupen del *ser* de les coses; la moral, en canvi, treballa l'*haver-de-ser*. Atès que l'home no és simplement *dada*, sinó també *tasca*, quefer, l'ésser humà queda a la força obert a la moral.

Cal actuar *per deure* i no només *conforme el deure*. Kant no oblida Hume i està convençut que no és factible lògicament saltar del *is* al *ought*, del *és així* al *ha de ser així*. Mai de mai les lleis morals no podran derivar-se de les lleis de les antropologies físiques –el cervell– i culturals –costums socials–. Tenim necessitat de metafísica –discurs més enllà de tota possible experiència– per a no desesperar. Ni les mosques, ni tampoc els goril·les necessiten la metafísica.

A *Fonamentació de la metafísica dels costums* (1785) el mateix Kant resumeix la seva visió de la moral:

L'autonomia de la voluntat és la propietat, que posseeix la voluntat, de ser llei per a ella mateix independentment de tota propietat dels objectes del voler.

El meu desassossec davant l'interrogant *¿per què he de ser bo?* apunta de ple a l'*imperatiu categòric* kantian. ¿Sobre què descansa tal imperatiu? Aquesta és la qüestió. Ja que no em queda clar que l'imperatiu categòric sigui un *Faktum* de la raó pràctica. Kant assegura quelcom de sorprenent: l'imperatiu categòric *beweisst* (demostra) l'existència de la llibertat i també que l'ésser humà és persona. A la *Crítica de la raó pràctica* (1788) sosté que:

La llibertat i la llei pràctica incondicionada es remeten mútuament, l'una a l'altra.

Ben poc convincent a no ser que es tracti només dels conceptes de *llibertat* i de *lleï moral* que s'exigeixen mútuament cara a definir-se. No puc saltar de la idea d'una cosa a l'existència d'aquesta cosa. En canvi, concordo tant amb Rousseau com amb Kant a l'hora de definir la llibertat com la capacitat d'alliberar-se de l'instint.

Tot i amb el supòsit que l'home fos lliure, no em resultaria segur que s'hagués de sotmetre a la llei moral. A l'*Opus Postumum* de Kant en l'edició francesa, que l'Editorial Vrin publicà el 1950 i en la traducció de la qual he llegit l'obra, el pensador de Königsberg porta un altre postulat: Déu. Escric segons l'edició de Vrin:

Dieu existe parce qu'il y a un impératif catégorique devant lequel tous les genoux fléchissent, au ciel comme sur la terre.

Diria que no es mostra molt d'acord amb les seves anàlisis de la *Kritik der reinen Vernunft*. Déu s'ha convertit en postulat de la moral. Per cert, no pas en un postulat arbitrari, sinó com a resultat, m'atreveixo a dir, d'una vertadera experiència metafísica, i no pas mística. Experiència, certament, del Dret, però no de l'Amor. A l'*Opus Postumum* ho consigna:

Il n'y a pas de sentiment du devoir, mais un sentiment provenant de la représentation du devoir auquel nous oblige l'impératif; devoir obligatoire, et non d'amour.

El concepte de Déu, afegeix Kant en el mateix lloc, és la mateixa raó pràctica feta persona.

Gewissheit (certesa) en el coneixement teorètic, però *Glauben* (creença o fe) en la intel·lecció d'allò que és diví, sobre el qual descansa l'imperatiu categòric moral. No vaig saber veure mai la força argumentadora de Kant quan aborda el tema moral a partir dels postulats de llibertat i de Déu. ¿No he sabut desxifrar el text o potser és que el text no disposa realment de l'exactitud i de la precisió que vaig descobrir en el funcionament de la raó teòrica?

Kant, al final de la meua vida biogràfica, m'ha proporcionat llum abundant per a saber què és conèixer. Epistemològicament, sóc kantianista; constructivista, en conseqüència. Ara bé; sobre Déu accepto, com Kant, que la raó científica no me'n pot dir res. En canvi, el Déu moral de Kant el trobo forçat. ¿Quina raó tinc per a ser bo? Sense cap Absolut segur, ser bo –deixant de banda, a més, els problemes de codificació lingüística– és quelcom gratuït i costumista.

Amb tot, encara continuo meravellant-me de l'agudeses analítica d'Immanuel Kant. Reconeixent que la qüestió sobre la moral *Adhuc sub iudice lis est*, li dic a Kant *aequo animo*:

Gràcies! Doncs, al cap i a la fi ignoti nulla cupido.

Immanuel Kant. Sin frivolidades de Facebook

Resumen: En este artículo, el profesor Octavi Fullat (nacido en 1928) nos presenta el perfil de Kant (1724 a 1804), el pensador ilustrado que con su arquitectónica de las tres críticas dibujó el mapa conceptual a partir del cual se construyó el corpus pedagógico de los siglos XIX y XX. El autor aprovecha para destacar las dificultades que tuvo la filosofía kantiana –siempre bajo sospecha durante el franquismo– para arraigar entre nosotros y así comenta las explicaciones que Pere Font i Puig hacía en la Universidad de Barcelona a partir de un Kant en lengua francesa. Después de presentar la filosofía trascendental como una teoría del conocimiento que se adelanta al cognitivismo, el autor nos ofrece una valoración del imperativo categórico kantiano y del problema de Dios, aspectos que no lo dejan satisfecho, al echar en falta un fundamento sólido. En cualquier caso, mejor leer Kant que cualquier Tweet que se haga vía Twitter o cualquier red social como Facebook, dos manifestaciones –en su opinión– de la frivolidad postmoderna.

Palabras clave: Kant, filosofía trascendental, Ilustración, filosofía de la educación, teoría del conocimiento, educación moral

Immanuel Kant. Sans les frivolités de Facebook

Résumé: Dans cet article, le professeur Octavi Fullat (né en 1928) nous présente le profil de Kant (1724-1804), penseur influencé par les Lumières qui a dessiné, avec son architecture des trois critiques, la carte conceptuelle à partir de laquelle a été bâti le corpus pédagogique des XIXe et XXe siècles. L'auteur en profite pour remarquer les difficultés qu'a eues la philosophie kantienne –toujours soupçonnée pendant le franquisme– pour s'enraciner parmi nous, et il commente ainsi les explications que Pere Font i Puig en faisait à l'Université de Barcelone à partir d'un Kant en langue française. Après avoir présenté la philosophie transcendantale comme une théorie de la connaissance qui précède le cognitivisme, l'auteur nous offre une évaluation de l'impératif catégorique kantien et du problème de Dieu, aspects qui ne le laissent pas satisfait, car il trouve qu'il y manque un fondement solide. En tout cas, il vaut mieux lire Kant que n'importe laquelle des âneries que l'on voit sur Twitter ou tout autre réseau social tel que Facebook, deux manifestations, selon lui, de la frivolité postmoderne.

Mots clés: Kant, philosophie transcendantale, Lumières, philosophie de l'éducation, théorie de la connaissance, éducation morale

Immanuel Kant: no Facebook frivolity

Abstract: In this paper, Professor Octavi Fullat (born in 1928) presents a profile of Kant (1724-1804): the learned thinker who, with his architectonics of three critiques, outlined the conceptual map on which the nineteenth and twentieth century education corpus was based. The author takes the opportunity to highlight how difficult it was for Kantian philosophy, which was always under suspicion during Franco's dictatorship, to take root among us. He discusses the explanations given by Pere Font i Puig at the University of Barcelona, which were based on Kant in French. After presenting transcendental philosophy as a theory of knowledge that led towards cognitivism, the author assesses the Kantian categorical imperative and the problem of God, aspects that he is not entirely satisfied with, as he finds that they lack a solid foundation. In any case, he considers that it is better to read Kant than any tweet on Twitter or post on any social network such as Facebook, two expressions – in his opinion – of postmodern frivolity.

Key words: Kant, transcendental philosophy, the Enlightenment, philosophy of education, theory of knowledge, moral education